

Memory, let all slip
De la mémoire à l'histoire

Verhalen van De Grote Oorlog
Récits autour de la Grande Guerre
Tales of the Great War

1914-1918
2018

Gevraagd om een oorlogsgedicht

Ik denk dat in tijden als deze

Een dichter beter zwijgt, want wij hebben

Waarlijk niet de gave om een staatsman op het juiste pad te brengen.

Hij heeft zich al genoeg gemoeid als hij

Een jong meisje in de indolentie van haar jeugd kan behagen

Of een oude man in een winternacht.

W.B. Yeats, *Gevraagd om een oorlogsgedicht* (1915), vertaald door Luc Devoldere.

In 1914 marcheerde de bloem van de Europese naties euforisch de oorlog in die niemand en iedereen had gewild. In de modder van de loopgraven kwamen de ontzuivering en de wanhoop snel. Toch dronk men op alle fronten de bittere beker van plichtsbeseft en fatalisme tot op de bodem.

Toen de rook optrok en de kanonnen zwegen, telde Europa zijn illusies bij elkaar op, kwam Dada uit de loopgraven gekropen en begon men aan de bouw van kerkhoven, monumenten en herinneringen.

“Op nr. 144 van de rue Montmartre in Parijs vind je Café Croissant. Hier werd op 31 juli 1914 om 21.40 u. Jean Jaurès doodgeschoten, de socialistische volksvertegenwoordiger en de grootste orator van zijn generatie, overtuigd Dreyfusard maar in de zomer van 1914 vooral hartstochtelijk pacifist.”

Slaapwandelen en/of fataal struikelend bewoog men overal in Europa richting oorlog. Jaurès was een van de weinigen die met grote luciditeit de *Materialschlacht* voorzag, de mobilisatie van miljoenen, de niet eindigende uitputtingsoorlog. Het arbeidersbewustzijn en de internationale solidariteit van de arbeidersklasse bleken niet te bestaan.

“Zijn moordenaar was een negenentwintigjarige, labiele man zonder eigenschappen die op die warme zomeravond het gordijn dat het café van de straat scheidt met zijn linkerhand wegtrok en twee kogels afschoot met het pistool in zijn rechter. Jaurès, die met zijn rug naar het raam tussen zijn collega's op de bank zat, werd achteraan in het hoofd getroffen. Hij kwam niet meer bij bewustzijn. De politie vreesde voor rellen in de voorsteden, maar die braken niet uit.”

Meer nog, op zijn begrafenis werd de *Union sacrée* afgesloten die de steun van de arbeidersbeweging toezegde aan de Franse Republiek in de oorlog tegen Duitsland. De zondebok, die altijd onschuldig is, ontmijnde door vermoord te worden het geweld, Jaurès werd begraven in Albi en als hij in 1924 in het Panthéon wordt bijgezet, is dat niet meer dan een wrange consecratie. Hij heeft zijn zeventienjarige zoon niet zien dienst nemen in 1915 en niet weten sneuvelen in 1918.

En nu het echte werk.

Het eerste schot van “de Grote Oorlog”, “la Grande Guerre”, “the Great War” werd afgevuurd met een Belgisch pistool. Het slachtoffer was een kroonprins in Sarajevo. We schrijven 1914. De negentiende eeuw en de Belle Époque met haar Arcadische verveling waren voorbij.

Marguerite Yourcenar was elf jaar in 1914. Ze verbleef in die hete augustusdagen in een villa op de zeedijk in het Belgische Westende.

Meer dan zeventig jaar later zou ze over die dagen schrijven waarin de vloer onder de balzaal van de Europese burgerij definitief werd weggehaald.

“Het was de hele dag drukkend warm geweest; de nachtwind was krachtig en lauw. De zee, zeer hoog en vlakbij, achter een smalle strook zand, was een zwarte, opgezweepte massa golven die in de nacht stevige, massieve blokken leken. Lage, uiteengerukte wolken, dezelfde als die ik kort geleden in Macbeth had gezien op de hei van de heksen, maar duizend keer zo mooi, onafgebroken uit het niets komend om weer in het niets te verdwijnen, verhulden en onthulden beurtelings de maan. Opeens slaat de balkondeur open: de wind stroomt de kamer binnen. Ik ging het balkon op; ik voelde me in mijn bollende nachthemd opgenomen worden als een veertje op het strand. Met grote krachtsinspanning sloot ik de deur om te voorkomen dat de wind de kamer ernaast zou binnendringen. Het geraas nam af, tot het alleen nog een huilen in de schoorsteen was; ik was weer alleen, opgesloten als een pop in haar doos, gescheiden van de verschrikkelijke en tegelijk geborgen wereld van de nacht. Achter mij, aan de andere kant van de nieuwe muur, vloog ratelend het nieuws door de telegraafdraden. De mensenwereld trilde op haar grondvesten; een Oostenrijkse prins, van wie ik later vol walging de jachttrofeeën heb gezien in zijn kasteel te Bohemen, was op zijn beurt neergeschoten in Sarajevo, net als een van zijn gebruikelijke prooien, een eland of een beer, op zijn drijffachten. Die dood, waarvan bijna niemand in Europa de oorzaken begreep, zou de doodstrijd van zo’n negen miljoen mensen ten gevolge hebben. Maar ik wist dat niet, en de meeste slapers om mij heen beseften het evenmin.”

Marguerite Yourcenar, *Wat? De Eeuwigheid*, vertaald door Paul Beers in samenwerking met Judith Moesman.

De futuristen, die de automobielen verkozen boven de Nikè van Samothrakè, hadden in 1909 al de oorlog uitgeroepen tot de alleen zaligmakende hygiëne voor een zieke wereld: *guerra sola igiene del mondo*. Ze werden op hun wenken bediend.

Ernst Jünger die in 1914 enthousiast opmarcheerde en - veertienmaal gewond in Vlaanderen en Frankrijk - op het einde van de oorlog de hoogste Duitse onderscheiding *Pour le mérite* zou ontvangen, omschreef in zijn boek *In Stahlgewittern* met gepassioneerde distantie over de oorlog als een gigantische *Materialschlacht*: een clash van materiaal en machines, waarin het individu nieuwe wegen moest zoeken om zich te onderscheiden.

Maar eerst legde hij de euforie vast van 1914.

“We hadden collegezalen, klaslokalen en werkbanken verlaten en waren tijdens de korte opleidingsweken aaneengesmeed tot een grote, geestdriftige eenheid. Opgegroeid in een tijd van veiligheid, hunkerden we allen naar het ongewone, het grote gevaar. En de oorlog was over ons gekomen als een roes. In een regen van bloemen waren we vertrokken, in een dronkenschap van rozen en bloed. De oorlog zou het ons immers allemaal brengen - grootsheid, kracht, waardigheid. Het leek ons een mannelijke onderneming, een vrolijke schuttersstrijd op bloemrijke, bloedbedauwde velden. “Geen schoner dood ter wereld...” Ach, vooral niet thuisblijven, vooral mee mogen doen!”

Ernst Jünger, *Oorlogsroes*, vertaald door Nelleke van Maaren.

“Deze euforie heerste op alle thuisfronten. In Moskou leest Vladimir Majakovski op 3 augustus op een bijeenkomst bij het monument van generaal Michail Skobelev, de held op het witte paard van de Russisch-Turkse oorlog van 1877-1878, een gedicht voor:”

oorlog verklaard

***‘extra editie! avondblad! extra editie!
italië! Duitsland! oostenrijk! vers van de pers!’ en
het bloed gutste in stromen van purper
het plein op, donker, omrand met crapuul***

*het koffiehuis klopte tot bloedens toe op zijn
muil, paars aanlopend van beestengebrul: 'wij
gaan de rijen besmetten met schiftend bloed het
marmer van rome dopen met onweer van kogels'*

*de hemel - in rafels aan angels van bajonetten –
zaaide sterrentranen uit lijk meel uit een zeef en
medeogen door laarzen gestampt en vertreden
kermde: 'och laat me toch gaan laat me leven'*

*bronzen generaals op gebeeldhouwde sokkels
bédelen: 'ontboeit ons wij kennen de wegen'
de ruiters smakt al afscheidskussen in het rond
het voetvolk snakt al naar de moord in triomf*

*de bulderlach van een kanonnenbas doorboert
de stille waan der stedelijke stapelkazernes
en de westenwind, als was 't rode sneeuw,
voert sappige vlokken mensenvlees aan*

*het plein zwelt op van de legers, root na root,
aders van drift op het voorhoofd gespannen:
'op d e promenades in wenen wrijven wij straks
onze sabel schoon aan het satijn van de wijven'*

*de ventertjes riepen zich schor: 'avondeditie!
italië duitland en oostenrijk! Vers van de pers!' en uit
de donkere nacht omkranst met crapuul,
gutsten en gutsten de stromen in purper*

Vladimir Majakovski, *oorlog verklaard*, 3 augustus 1914, vertaald door Tom Lanoye.

Hallelujah!

Het werkt..

We bliezen de stront uit hen.

We hebben de stront meteen in hun kont geblazen

En uit hun fucking oren.

Het werkt.

We bliezen de stront uit hen.

Ze stikten in hun eigen stront!

Hallelujah!

Prijs de Heer voor al het goede.

We bliezen hen in de fucking stront.

Ze zijn die aan het eten..

Prijs de Heer voor al het goede.

We bliezen hun ballen in scherven stof,

In scherven van fucking stof.

We deden dat.

En nu wil ik dat je hier komt en me op de mond kust.

Amerikaans Voetbal

Een bedenking over de Golfoorlog

Harold Pinter, Augustus 1991, vertaald door Luc Devoldere.

The Independent, The Observer, The Guardian (omdat het een “familiekrant” was), de *New York Review of Books* en de *London Review of Books* weigerden dit gedicht te publiceren.

Maar niet alleen Jünger en Majakovski hadden de oorlog enthousiast begroet. De Brit Julian Grenfell, opgevoed in Eton en Oxford, dichter, schreef in 1914 in een enthousiaste brief naar huis: “I adore War. It is like a big picnic without the objectlessness of a picnic.”

Louis-Ferdinand Destouches, alias Céline, was ook besmet door de roes van het vertrek. Een fanfare op Place Clichy was genoeg om voor de antiheld uit *Voyage au bout de la nuit* alles op gang te brengen: “ça a débuté comme ça.” Zo is het begonnen. Maar als geen ander voorvoelde die antiheld al de grote ontzuivering.

“Toen hebben we lang gemarcheerd. Straat in, straat uit, vol mannen in burger met hun vrouwen die ons aanmoedigden en ons bloemen toewierpen van de terrasjes, voor de stations, uit de volle kerken. Er waren heel wat goede vaderlanders! En toen waren er minder vaderlanders... Het begon te regenen en er waren er hoe langer hoe minder op de weg, die ons aanmoedigden en toen helemaal niemand meer, geen sterveling. Waren we dus alleen nog maar onder elkaar? In rijen achter elkaar? De muziek hield op. ‘Eigenlijk is er niets meer aan!’ heb ik toen tegen mezelf gezegd, toen ik zag waar het op uitdraaide. ‘t Is waardeloos!’ Ik wilde weggaan. Maar te laat! Ze hadden stilletjes de poort achter ons gesloten, de burgers. We zaten als ratten in de val.”

Louis-Ferdinand Céline, *Reis naar het einde van de nacht*, vertaald door E.Y. Kummer.

“Op 29 oktober 1914, twee dagen na de verwonding van Louis-Ferdinand Destouches bij het West-Vlaamse Poelkapelle, kreeg het 169e Beierse infanterieregiment in Vlaanderen zijn vuurdoop. In dat regiment bevond zich een middelmatige kunstschilder die de oorlog zou overleven om de volgende te ontketenen.

Een jaar later pende een oorlogsvrijwilliger van het Oostenrijkse leger aan het Italiaanse front in de loopgraven dan weer de volgende zin in zijn dagboek. “Die Worte sind wie die Haut auf einem tiefen Wasser.” Woorden zijn als een vlies op diep water. Ludwig Wittgenstein zou zijn hele leven worstelen met wat woorden, wat taal kan uitdrukken en wat niet. De grote woorden, de grote waarden van de oorlog kwamen intussen ook onder vuur te liggen. Intussen veranderde de oorlog van gezicht: de hoge hoeden van de Belgische soldaten verdwenen uit de circulatie; de lansen van de Duitse ulanen eveneens. Franse soldaten kregen als eersten stalen helmen. Hondenkarren werden afgelost door tanks, bajonetten kregen concurrentie van gas. Voor het eerst in de geschiedenis van de oorlogvoering ging men op

ruimtes schieten in plaats van op mensen, merkte Jünger op. De oorlog die begonnen was met nonchalante *chevalerie*, strandde in een abstracte, methodische slachtpartij, waarin het niet meer zoet en eervol was te sneuvelen voor het Vaderland.”

Dulce et decorum est

*Wij vloekten door het slijk, als hoestende kobolden,
Als vagebonden onder pak en zak geknakt –
Tot parachutefakkels naar benden tolden,
Hun langzaam bliksemlicht over de polders rolde
En wij niets konden dan de aftocht aan te vatten
Naar onze verre, onverwarmde kazematten.*

*Men liep en sliep. Een paar waren hun laarzen kwijt
Maar hinkten door, geschoeid in bloed. Verblind en
Mank was alleman, van moeheid zat, en doof zelfs voor
Gefluit van gasgranaten achter ons dun gat. Wat? Gás?
Och mannekes, rap! Een hoogfeest van gefrommel:
Die lompe maskers juist op tijd op onze snuit.*

*Te laat. Eén gilt. Hij zwalkt en strompelt onderuit
Als viel hij in een vuur of in een vat met kalk.
Door mijn bedompte glazen zie ik hoe hij zinkt
En in een dik groen licht, een zee van slijm, verdrinkt.
Sindsdien verdrinkt hij elke nacht in elke droom.
Hij stikt en braakt, hij ploeteet door die groene stroom
Mij tegemoet, die werkloos wacht tot hij is uitgewroet.*

*Als ooit, in nachtmerries, ook u zou moeten lopen
Achter de ezelskar waar wij zijn lijk op smeten;
Zag u die ogen draaien, paffig wit en open, in
Die omgekeerde duivelskop, verwrongen, aangevreten;
En hoorde u, bij elke bult, de gorgel van zijn bloed
Dat kwam geborreld uit door schuim verpeste longen,*

*Als een kapotgebeten tabakspruim geperst
Uit niet te helen zweren op reine kindertongen –*

*Mijn vriend, nooit meer verkocht u, trots en manifest,
Aan jongens die dorsten naar wat vergeefse glorie
Uw Oude Leugen: Dulce et decorum est
Pro Patria mori.*

Wilfred Owen, *Dulce et decorum est*, vertaald door Tom Lanoye.

En er was overal de modder, de afstompende modder die hart en ziel tot moeras maakt, een moeras van vertwijfeling en apathie.

En toch was, is er ook in het midden van chaos, absurditeit en geweld, een niemandsland van wat we bij gebrek aan een beter woord maar “menselijkheid” zullen noemen.

*“Toen ontwaarde ik de eerste vijand. Een gestalte in een bruin uniform, blijkbaar gewond, hurkte twintig passen verderop midden in de kapotgeschoten greppel en steunde met zijn handen op de grond. We kregen elkaar in het oog toen ik een bocht om kwam. Ik zag hem ineenskrimpen toen hij mij zag en hij staarde me met opengesperde ogen aan toen ik, mijn gezicht verborgen achter mijn pistool, hem langzaam en met boosaardige bedoelingen naderde. Een bloedige daad zonder getuigen stond op het punt plaats te vinden. Het was een enorme opluchting de vijand eindelijk tastbaar voor me te zien. Ik zette de pistoolloop tegen de slaap van de man die verlamd van angst was, en greep met mijn andere vuist zijn uniformjas, waarop orde- en rangtekenen te zien waren. Een officier, hij moest het commando hebben gevoerd in deze loopgraaf. Jammerend greep hij in zijn zak en haalde geen wapen, maar een foto te voorschijn en hield me die voor. Daarop zag ik hem, omgeven door een veelkoppig gezin, op een terras staan.
Het was een bezwering uit een verzonken, ongelooflijk ver verwijderde wereld. Later heb ik me altijd gelukkig geprezen dat ik hem losliet en verder rende. Juist deze man is nog vaak in mijn dromen verschenen. Dat deed me hopen dat hij zijn vaderland heeft teruggezien.”*

Ernst Jünger, *Oorlogsroes*, vertaald door Nelleke van Maaren..

“En toch, de woorden, het vlies boven diep, afgrondelijk water, die betekenis willen geven, tegen beter weten in.

Zoals de woorden van Giuseppe Ungaretti, nog een dichter die enthousiast de oorlog als vrijwilliger was ingemarcheerd. In de loopgraven aan het Italiaans-Oostenrijkse front schreef hij:”

Wake

Cima Quattro 23 december 1915

*Een godganse nacht
neergeworpen naast
een kameraad
beestachtig afgemaakt
met zijn tanden
ontbloot
naar de volle maan
met de verstarring
van zijn handen
doorgedrongen
in mijn stilte
heb ik brieven
vol liefde geschreven*

*Nooit was ik
zo
aan het leven gehecht*

Giuseppe Ungaretti , Wake, vertaald door Frans Denissen.

Italië

Locvizza 1 oktober 1916

*Ik ben een dichter
een eensgezinde kreet
ik ben een klonter van dromen
Ik ben een vrucht*

*van talloze tegenstrijdige entingen
gerijpt in een kas*

*Maar jouw volk wordt gedragen
door dezelfde aarde
die mij draagt
Italië*

*En in dit uniform
van jouw soldaat
rust ik uit
als was het de wieg
van mijn vader*

Giuseppe Ungaretti, *Italië*, vertaald door Frans van Dooren.

Maar er zijn nog andere taalspelen in omloop, om over overwinning en nederlaag te schrijven, nationale en nationalistische.

De Turkse dichter Mithat Cemal Kuntay stuurt de troepen van het Britse Empire trots naar huis na de zeeslag van Canakkale op de Dardanellen waar de Royal Navy wordt verslagen in 1915. Hier is Gallipoli, gezien van de andere kant.

Aan hen die uit Canakkale vluchtten

Aan de Britten

*De geschiedenis wordt niet met inkt geschreven, die wordt iedere dag
Met het alsmaar stromende bloed van de Turk geschreven!
Als de tijd de roem van de Turk vergeet,
Wordt deze bloedstroom van het boek
Een luide overstroming die haar geschiedenis voordraagt aan de andere naties.
Het is het bloed der Osmanen beste geschiedschrijver!...
U had een dergelijk volk aangevallen
Maar, die stevige die sterke
Bloedwaterstroom heeft u bedolven in zijn golven
En heeft zijn pracht in de kroon van uw drukwerk begraven
Bij u bestaat schaamte alleen in naam*

*Het gevoelloze en schaamteloze gezicht van jullie geschiedenis
 Heeft het bloed van de Turk geproefd en is daarom zo rood
 Jullie soldaten zijn meesters in het vluchten
 Wie zijn dat die vluchten, uw dochters, uw vrouwen misschien?
 Zijn het jullie grote slagschepen
 Die als een vlek op zee liggen?
 Wij dachten dat de schlemielige overblijfselen van uw eer uw soldaten waren,
 Maar wij hebben ons vergist!
 Engeland dat de wereld plundert
 En de rust van de naties rooft
 Wij dachten dat jullie volk een natie was, wij dachten dat je een staat was!
 Vertrek en word als een spook, een vriend van het verleden
 Ga op weg en word een duistere moordenaar van de toekomst
 Steel een kolonie, verduister woestijnen, beroof karavanen
 Begeef je aan de tafel van andere volkeren en probeer daar om niks te leven
 Strooi maar met wapens...vind maar een pijl, een bijl, een stok
 Vind bloeddorstige leiders voor de bendes
 Maar voer geen oorlog, breek je sabel en je vaandel en gooi ze weg
 Voor jou zijn een klauw van een plunderaar en de hand van een dief genoeg.
 Mithat Cemal Kuntay, Aan hen die uit Canakkale vluchtten,*

Intussen werd een generatie gedecimeerd, werd de bloem van de naties vermorzeld.
 De overlevenden stierven van binnen.

“Als we in 1916 naar huis waren gegaan, dan hadden we uit onze smart en uit de felheid van onze ondervindingen een storm over het land ontketend. Maar als we nu naar huis gaan, dan zijn we moe, mislukt, leeggebrand, ontworteld en zonder verwachtingen. We zullen onze draai niet meer kunnen vinden. Niemand zal ons ook kunnen begrijpen; - want de generatie, die wat ouder is dan wij, heeft ook wel al die jaren met ons aan het front gestaan, maar die mannen hadden al een eigen huis en een betrekking en die kunnen nu terugkeren in hun oude positie en zullen de oorlog vergeten; - en de jongens, die op ons volgen, die lijken op wat wij vroeger waren, - die zullen ons vreemd blijven en ons opzij

schuiven. We weten met onszelf geen raad; we zullen ouder worden: enigen zullen zich kunnen aanpassen, anderen zullen zich maar in het onvermijdelijke schikken, en de meesten zullen wanhopig zijn; - de jaren zullen voorbijgaan en eindelijk zal onze ongelukkige generatie uitsterven.”

Erich Maria Remarque, *Van het westelijk front geen nieuws*, vertaald door Ronald Jonkers.

“Toen alle woorden ontwaard waren,
en de waarden:
god, keizer, vaderland, plicht,
eer, gehoorzaamheid en deugd,
geen woorden meer vonden –

Toen de rook optrok
en de kanonnen als bij toeval zwegen,
toen kwam men uit de loopgraven gekropen
en begon het afrukken van de maskers.

Achter de woorden vond men niets:
er is dus niets, helemaal niets.
Een immense schreeuw steeg op boven Europa:

DADA

Dada was verbijstering.

Dada was radicaal.

Dada was zuiver.

Dada was de puurste vorm van impasse.”

Laat elke mens schreeuwen: er is een groot werk van vernietiging, van negativiteit te verrichten. Wegvegen, schoonmaken. De zindelijkheid van het individu affirmeert zich na de staat van waanzin, van agressieve, volledige waanzin, van een wereld achtergelaten in de handen van bandieten die eeuwen verscheuren en vernietigen. Zonder doel, zonder plan, zonder organisatie: de ontembare waanzin, de ontbinding.

(...)

Vrijheid: DADA, DADA, DADA, gehuil van verkrampde pijnen, ineenstrengeling van tegendelen en alle contradicties,, van grotesken en inconsequenties: HET LEVEN.

Tristan Tzara, *Manifeste Dada 1918*, vertaald door Luc Devoldere

En toen?

Toen wist de beschaving voor het eerst dat ze sterfelijk was. Alle beschavingen.

“Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles.” (Paul Valéry)

Toen telde men zijn verminkingen.

Verminkt

*Hij wacht af in zijn rolstoel tot de zon verzwakt
Maar rilt reeds nu in zijn bekakte grijze pak –
Geen pijnen, lege mouwen. Door het park de galm
Van jongensstemmen, treurig makend als een psalm:
Stemmen van spel en pret in volle zomertijd
Tot slaap ze weg zal moederen uit zijn bereik.*

*Steeds om dit uur barstte zijn Stad van 't goede leven,
Toen gloeilampen in blauwe berken gingen bloeien
En meisjes glanzend dansten, nee: op wolkjes zwééfd –
Vroeger. Voor hij ze weggesmeten heeft, z'n knieën.
Nooit voelt hij nog hoe rank, geschapen om te stoeien,
De taille is van liefjes, hoe subtiel hun hand:
Men raakt hem aan als droeg hij drie epidemieën.*

*Er was een kunstenaar op zijn gezicht verzot
Want het was 'jonger dan zijn jeugd- - verleden jaar.
Nu is hij oud. Van nek tot stuit kraakt ieder bot.
Zijn kleur verloor hij ver van hier – hij stortte haar*

*In kraters uit, zijn aders kwamen droog te staan,
Een half bestaan liep uit hem weg op een brancard
Terwijl een paarse vloed spoot uit zijn beide benen.*

*Ooit hield hij van een bloedvlek op zijn kuit of schenen –
Na voetbalmatchen, hoog op schouders rondgedragen...
't Was na zo'n wedstrijd, door wat pilsjes aangeschoten,
Dat hij op stel en sprong tot krijgsdienst had besloten.
Waarom? Hij zit het zich nog altijd af te vragen.
Iemand zei ooit: 'Jij zou er als een god uitzien
In uniform.' Zodoende. En om zijn Katrien
Plezier te doen, misschien; om elke zotte kont
Te imponeren, ja – zo koos hij voor het front.*

*Hij hoefde niet te bedelen. Men schreef terstond
Zijn leugen op. Met knipoog: 'Leeftijd?' 'Negentien.'
Aan Duitsers dacht hij niet, werd niet van walg vervuld
Om ook de Oostenrijkse schuld, hij kende nog
Geen vrees voor Vrees. Hij dacht aan de ivoren kolf
Van officierrevolvers, monter salueren,
Verlof, soldijtekortn geweren d emonteren,
Esprit de corps et tips voor groentjes in de troep...
Hij ging met tromgeroffel en hoerageroep.*

*Toen hij weer thuiskwam, stond een handvol ook te roepen
Maar niet zoals een massa om een doelpunt juicht.
Alleen een doodernstige man met een mand fruit
Bedankte hem – maar informeerde naar zijn ziel.*

Voortaan

*Maakt hij zijn zieke jaren zoek in Instituten,
Gehoorzaam aan de regeltjes voor zijn profiel
En openstaand voor elke vorm van medeleven*

*Die tucht nog uit wil delen aan zijn slag rekruten:
 Vanavond merkte hij hoe alle vrouwenogen
 Van hem naar sterke mannen schoven – sterk en gaaf.
 Hoe koud en laat is het! Wie voert hem weg? Wie draagt
 Hem naar zijn bed? Waarom moet hij dat zelf steeds vragen?*

Wilfred Owen, vertaald door Tom Lanoye.

Men archiveerde de laatste doden.

“Hij sneuvelde in oktober 1918, op een dag dat het zó rustig en stil was op het gehele front, dat het legerbulletin zich tot dat ene zinnetje bepaalde: ‘Van het westelijk front geen nieuws.’ Hij was voorover gevallen, en lag op de grond, alsof hij sliep. Toen men hem omdraaide, zag men dat hij niet zo lang geleden kon hebben; - over zijn gezicht lag zulk een rust, dat het wel leek, alsof hij dankbaar was, dat het zó met hem was afgelopen.”

Erich Maria Remarque, Van het westelijk front geen nieuws, vertaald door Ronald Jonkers.

En toen?

Toen vierde men de overwinning en begon men aan de bouw van kerkhoven, monumenten en herinneringen. Veteranentoerisme en slagveldtoerisme.

Bij het passeren van de nieuwe Menenpoort

*Wie denkt nog, deze hoge poort passerend, aan
 De niet roemrijke Doden: het kanonnenvlees?
 Wie wast de stank weg van hun lot, hun vuil bestaan,
 Gedoemd, bijengedreven, zegeloos, bevreesd?
 Brutaal herbouwd houdt dit saillant nu zelve stand –
 Voormalig voorpost, onder vuur van elke kant.
 Zijn schimmige beschermers zijn met praal betaald,
 Met dure steen, van vrede zat en arrogant:*

Soldij voor wie verrot is in verzopen land.

Hier etterde de wereld meest – en dat verwoordt

Die trotse poort nu zo: ‘Hun namen leven voort.’

Liet ooit een offerande zich zozeer beschamen

Als door deze ondraaglijk nameloze namen?

Oh stonden zij maar op, door strijd en slijk verslonden,

Ten spot tegen die tombe van de schande en de zonde.

Siegfried Sassoon, vertaald door Tom Lanoye.

‘Begrijp ik goed dat uw nonkel Louis zelf nog in de loopgraven?’

‘Vier jaar lang aan het IJzerfront, ja. Hij is een van de laatste overlevenden, mijn brave nonkel. Negenennegentig jaar oud...Maar ik verveel u!’

‘Volstrekt niet. Uw nonkel interesseert me juist geweldig.’

‘Bent u geen Hollander?’

‘Van geboorte. Nu ben ik belgicist.’

‘U bedoelt dat u als Hollander voor het unitaire België bent? Eigenaardig...Nee, begrijpt u me niet verkeerd...’ Hij grijnst mals. ‘Nonkel Louis zou u moeten horen. Een jaar of tien geleden, toen zijn vrouw nog leefde...nu woont hij bij mijn tante Wiske, die zijn jongste nicht is...eigenlijk is hij mijn oud-oom...enfin, doet niet ter zake...indertijd kwam hij me nog weleens opzoeken, en dan praatte hij me een halve dag de oren van het hoofd, over Vlaamse boerenjongens die geen woord Frans kenden en die met krijt een G en een D op hun bottines schreven om gauche en droite uit mekaar te kunnen houden...en over het activisme, want hij is na de oorlog vijf jaar uit zijn burgerrechten ontzet, en na de tweede nog een keer, en wat een schande dat niet was...’

Ik wijs hem erop dat ‘wij’ geneigd zijn het woord collaboratie in de mond te nemen als een lekkernij.

‘Over collaboratie zij hij altijd: “Fout, wat heet fout...Churchill liet Dresden bombarderen. Die was ook fout tijdens de oorlog. Alleen aan de goeie kant.” Dat is een obsessie van hem. En Hitler niet vergeten, die had hij kunnen doodschieten...’

‘Hitler?!’

‘Dat hoor ik hem ook al sinds mijn kindertijd vertellen. Hij zou hem later op de foto’s hebben herkend. Maar ik vrees dat het gewoon een sterk verhaal is. Soldatenlatijn...In elk geval, dan zette ik hem ’s avonds weer op de trein en dan zwaaide hij op de treeplank steevast met zijn veteranenkaart, want daarmee reisde hij gratis, en dan kraaide hij zo hard en triomfantelijk als zijn stembanden nog toelieten: “Voor ’t Belgikske nikske, hè Jean!” En hij beweert ook al jaren dat hij honderd wil worden om de Belgische staat zoveel mogelijk pensioen afhandig te maken. Dus u begrijpt...het unitaire Belgique à papa...’

‘Belgique à tonton...Mag ik u een glas aanbieden? Ik zou graag nog wat aan uw lippen hangen.’

Hij lacht en offreert me een sigaret.

‘Sla niks af als vliegen, zoals Jerommeke zegt,’ zegt Jean.

‘Maar...als u zin hebt...nonkeltje woont hier in de buurt en ik wilde vanmiddag toch even bij hem en tante Wis...?..’

Ergens tussen Zillebeke en Nergenshuizen woont Louis Duytschaever, geboren vijftien jaar na de dood van Darwin, dertien jaar na de dood van Marx en Wagner, zes jaar na de dood van Van Gogh, vijf jaar na de encycliek Rerum Novarum van paus Leo de 13de, drie jaar na de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht, zeven jaar na de eerste schreeuw van Hitler en vier jaar voor Die Traumdeutung: tot zijn vijfde heeft hij geen onderbewustzijn gehad.

Nonkel Louis zit in de tuin van tante Wiske, bij de bedjes met peulvruchten en veldsla, en drinkt smakkend van het glas bier dat ze in een verdroogd handje heeft gestopt. ‘Santé, nonkel!’ Jean smelt. Ik smelt. Nonkel Louis, over wie de schaduw van het schuurtje valt, trekt zijn plaid tot aan zijn kin op.

Aahh!...Mmmum...Puff...

Onder een apocalyptische zon in de tuin van tante Wiske.

‘Is het waar dat u Hitler heeft gezien?’ vraag ik later.

*‘Miserie? Ja, miserie hebben we genoeg gekend! Ganse nachten zo in dat water staan...’
‘Hitler!’ schreeuwt Jean tegen het gemummificeerde vogelkopje boven de deken. ‘Vertel nog ’s over Hitler, nonkel!’*

*‘Ah, Hitler... Ik heb die ne keer voorbij zien komen op zijnen velo. Die mens was estafet, gelijk ze zeiden. Kent ge dat? Ne facteur, als ge wilt. Op zijnen velo met zo’n klein wit hondeke bij. En ik heb niet geschoten, en ik had ‘m pertang gemakkelijk kunnen raken...’
‘Waarom niet? WAAROM NIET?’*

‘Hij keek zo naar mijne kant, precies of hij zag me aan. En...ik kan dat niet goed expliqueren...maar ’t was juist of hij wilde zeggen: niet schieten, alstublieft! Hier fietst ne mens!’

*Uit mijn binnenzak diep ik de fotokopie van het groepsportret met Foxl en de Beiers op. Hij haalt een klauwtje onder de plaid vandaan en wijst op de infanterist naast Hitler.
‘Voilà, daar hebt ge ‘m...Onder den oorlog had ’m dat moustacheke nog niet, hé.’*

Benno Barnard, *Nonkel Louis*.

Last Post

Vanavond zou ik naar Ieper. Het liep tegen zessen.

Ik reed ondergaande zon tegemoet, en drie verdiepingen

*Dali-achtige wolken die door de windkracht negen werden
weg-*

gejaagd, de hemel waaide van de aarde weg,

ik moest hem laten gaan, ik reed en reed, 150 per uur,

*en raakte per minuut tien minuten achter. Daar ging mijn
horizon.*

*Als ik in Ieper arriveer is het 1917. Duitsers hebben de zon
kapotgeschoten. Het licht dat er nog is, zijn explosies.
Ik bevind mij in een gedicht van Edmund Blunden.*

*Vanuit de loopgraven schrijft hij een ode aan de klaproos.
Aarde heeft een groot Ueber-ich van bloemen over zich.
Blunden heeft ze letterlijk in het vizier.*

*Het is hier een paar jaar lang
de laatste seconde voor je sterft.
Er zijn alleen maar kleinigheden.*

*Later hoor ik onder de Menenpoort de Last Post aan:
drie bugels die je tot tachtig jaar terug
door wat nog over is van merg en been hoort gaan.*

Herman De Coninck, *Last Post*

Iedere lente en herfst ploegen boeren in dezelfde West-Vlaamse Westhoek tonnen niet-ontplofte munitie en stoffelijke resten van soldaten omhoog. Die nog altijd een passende begrafenis en zerk krijgen.

In Vlaanderen heeft men al eeuwen leren leven met de smaak van oorlog.

In Flanders Fields

*De grond is hier het vetst.
Zelfs na al die jaren zonder mest
zou je hier een dodenprei kunnen kweken
die alle markten tart.*

*De Engelse veteranen worden schaars.
Elk jaar wijzen zij aan hun schaarsere vrienden:
Hill Sixty, Hill Sixty One, Poelkapelle.*

*In Flanders Fields rijden de maaldorsers
steeds dichtere kringen rond de kronkelgangen
van verharde zandzakken, de darmen van de dood.*

*De boter van de streek
smaakt naar klaprozen.*

Hugo Claus, *In Flanders Fields*.

Geheugen, laat alles los

***Geheugen, laat alles los behalve
Van Iepers velden de zoete zegen
Bewaar alleen zon in de herfst en de vloot
Wolken na regen.***

***Blauwe lucht, zacht getinte blauwige verte
Alleen dit vasthouden
Anders moet ik mijn knagend graf met je delen
Anders dood. Anders koud.***

Ivor Gurney, Bangour, Oktober, 1917, vertaald door Luc Devoldere.

EPILOOG

Oorlog is de enige hygiëne die de wereld nodig heeft.

Filippo Tommaso Marinetti, 1909

*de ventertjes riepen zich schor: 'avondeditie!
italië Duitsland en oostenrijk! Vers van de pers!' en uit
de donkere nacht omkranst met crapuul,
gutsten en gutsten de stromen in purper*

Vladimir Majakovski, 1914

Ik aanbid de oorlog. Het is als een grote picknick zonder de doelloosheid van een picknick.

Julian Grenfell, Captain of the First Royal Dragoons, 1914)

Woorden zijn als een vlies op diep water.

Ludwig Wittgenstein, 1915.

*Strooi maar met wapens...vind maar een pijl, een bijl, een stok
Vind bloeddorstige leiders voor de bendes
Maar voer geen oorlog, breek je sabel en je vaandel en gooi ze weg
Voor jou zijn een klauw van een plunderaar en de hand van een dief genoeg.*

Mithat Cemal Kuntay, 1916)

*Er is een groot werk van vernietiging, van negativiteit te verrichten. Wegvegen,
schoonmaken.*

Tristan Tzara, 1918

Wij, beschavingen, weten nu dat wij sterfelijk zijn.

Paul Valéry, 1919

*Zing mij o muze de ovens die onder zeus' blinddoek
de tinnen soldaten als vlees deden smelten en schenk mij
het bevende glaasje het waterdicht uurwerk de kracht
mij het oog uit te rukken dat zag
hoe de luizen als mensen verkoolden –*

Gerrit Kouwenaar, 1976)

*De veteranen zijn allen gestorven. De laatste ooggetuigen zijn bijna allemaal verdwenen. De Eerste Wereldoorlog glijdt vandaag terug in de geschiedenis en wordt historisch. Even historisch als de Frans-Duitse oorlog van 1870 of de oorlogen van Napoléon. Daarom grijpen we ons vast aan die oorlog. Nog even. **En dan zullen we hem laten rusten, hier en nu.***

POSTUUM

Louis-Ferdinand Destouches, alias **Céline**, nam op achttienjarige leeftijd dienst bij decuirassiers en schopte het tot Maréchal des Logis. Op 27 oktober 1914 raakte hij in het West-Vlaamse Poelkapelle door een kogel gekwetst aan de rechterarm. Hij werd voor 70 procent invalide verklaard. Zijn oorlog was voorbij, maar hij had genoeg van de nacht gezien om er zijn hele leven lang door te reizen. Zijn kwetsuur zou hem zijn hele leven achtervolgen met ongeneeslijke kwalen tot gevolg. Zijn virulente antisemitische pamfletten uit de jaren dertig maakten van hem een paria. Hij was voorstander van collaboratie met de Duitse bezetter, maar bekleedde geen enkele functie tijdens de oorlog. Hij vluchtte op het einde van de oorlog naar Denemarken, waar hij in de gevangenis terechtkwam. In 1951 keerde hij na amnestie terug naar Frankrijk. Hij stierf op 1 juli 1961 in Meudon aan een hersenbloeding.

Blaise Cendrars

Cendrars, pseudoniem van Frédéric Louis Sauser, werd in 1887 geboren in Zwitserland. Hij reisde jong de wereld rond en verhuisde in 1910 naar Parijs waar hij de dichter Apollinaire ontmoette. Nam in 1914 dienst als vrijwilliger in het Vreemdelingenlegioen. Werd in 1915 zwaar gewond in de Champagne en verloor door amputatie zijn rechterarm die hij zijn hele leven lang zou blijven voelen. Beschreef zijn oorlogservaringen in *La main coupée* en *J'ai tué*. In 1916 werd hij genaturaliseerd tot Fransman. Hij stierf in 1961.

Julian Grenfell, opgevoed in Eton en Oxford, schreef "Into Battle", het bloemlezingsgedicht par excellence van de Britse vechtersgeest. Werd verschillende malen onderscheiden voor zijn moed in het gezicht van de vijand. Bij Ieper gewond door granaatscherven, stierf hij in Boulogne na twee mislukte operaties op 30 april 1915.

Ernst Jünger marcheerde recht van de schoolbanken de Eerste Wereldoorlog in, waar hij de hoogste Duitse onderscheiding, "Pour leMérite", behaalde. Hij was als officier in de Tweede Wereldoorlog verbonden aan de Duitse militaire staf in Parijs, waar hij belast was met culturele betrekkingen. In zijn dagboeken berichtte deze francofiële aristocraat over het

artistieke leven in de bezette stad, waar hij o.a. Picasso, Sacha Guitry, Cocteau, Jouhandeau, Léautaud en ... Céline ontmoette. Na die oorlog trok hij zich terug in zijn oeuvre om alles en iedereen te overleven. In die *Innere Emigration* ontving hij toch de eerbetuigingen van Helmut Kohl en François Mitterand. Hij stierf op 17 februari 1998, 102 jaar oud.

Mithat Cemal Kuntay werd in Istanboel geboren in 1885. Hij studeerde rechten en werd bekend als dichter. In één van zijn gedichten schreef hij: "Territory is a homeland when it has been died for." Hij stierf aan longkanker in 1956.

Vladimir Majakovski, geboren in Georgië in 1893, was aanhanger van het futurisme en dé dichter van de Russische revolutie in 1917. Hij bood zich als vrijwilliger aan voor het leger in 1914 maar werd geweigerd. In de jaren 1920 raakte hij vervreemd van het regime, en pleegde, gefrustreerd door een onbeantwoorde liefde, op 14 april 1930 zelfmoord.

Filippo Tommaso Marinetti was een vurig voorstander – *interventista* - van deelname aan de oorlog. In 1915 was het zover voor de futurist, die geloofde in de symfonische kracht van de kanonnen. Het sprak vanzelf dat hij voor moed gedecoreerd werd. Na de oorlog begroette hij de toekomst, die nu fascisme heette, en werd een intellectueel van het regime. Recidiveerde in 1942 op zesenzestigjarige leeftijd door naar het Russische front te vertrekken. Stierf in 1944 aan een hartinfarct in Italië. In het harnas.

Wilfred Owen raakte gewond in maart 1917 en werd naar huis gestuurd. Keerde in augustus 1918 terug naar het front. Stierf op 4 november onder machinegeweervuur bij het oversteken van het Sambre-Oise kanaal. In Shrewsbury, Shropshire, beierden op 11 november de klokken van de Wapenstilstand toen het telegram zijn ouders bereikte met de boodschap van de dood van hun zoon. *Dulce et decorum est pro patria mori.*

Erich Maria Remarque moest dienst nemen als achttienjarige. Hij raakte verschillende keren gewond. *Im Westen nichts neues* uit 1929 bezorgde hem de eeuwige haat van de nazi's.

Hij verliet Duitsland al in 1932 en leefde achtereenvolgens in Zwitserland, de Verenigde Staten en Zwitserland. Hij stierf in Locarno in 1970.

De jagende en cricketspelende country gentleman **Siegfried Sassoon** raakte bekend als *Mad Jack* in de eerste jaren van de oorlog wegens zijn roekeloosheid. Raakte tijdens zijn herstel van een oorlogswonde in 1917 in Engeland overtuigd van de zinloosheid van het rekken van de oorlog. Hij publiceerde zijn aanklacht in *The Times*. Sloot vriendschap met Wilfred Owen in het ziekenhuis waar hij voor vermeende shellshock werd verzorgd. Keerde terug naar Palestina en Frankrijk om te vechten en raakte opnieuw gewond. Schreef vervolgens tegen de oorlog. Stierf in 1967.

Tristan Tzara werd in Roemenië geboren in 1896 maar verkaste naar Parijs. Hij schreef de eerste dadaïstische teksten in Zürich tijdens de Eerste Wereldoorlog. Rond 1930 werd hij nihilisme en vernietiging beu: hij werd surrealist. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vocht hij in het verzet. Hij probeerde intussen surrealisme en communisme te verzoenen. Het bracht hem allemaal dichterbij tot zijn medemensen. Hij eindigde als een lyrisch dichter, en stierf in Parijs in 1963.

Giuseppe Ungaretti werd geboren op 10 februari 1888 in Alexandrië, Egypte. In 1912 verhuisde hij naar Parijs. Enthousiast meldde hij zich in 1915 aan bij het Italiaanse leger. In *L'Allegria* schreef hij met spaarzame woorden en uiterst gebald over zijn frontervaringen. Hij stierf in 1970 in Milaan, erkend in Italië als een van de grote dichters van de eeuw.

Paul Valéry was alles en niets: dichter, essayist, filosoof, orator, intellectueel, lid van de Académie. Een briljante dilettant. Hij werd geboren in 1871 en stierf in 1945. Leefde vooral tussen woorden.

Ludwig Wittgenstein kwam uit de oorlog, getooid met verschillende decoraties. Hield maandenlang zijn uniform aan. Uit zijn aan het front bijgehouden dagboeken distilleerde hij de *Tractatus logico-philosophicus*, een van de belangrijkste filosofische werken van de twintigste eeuw, en het enige dat hij zelf publiceerde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte hij in een Brits hospitaal. Hij stierf in 1951 aan prostaatkanker.

Marguerite Yourcenar nam in de augustusdagen van 1914 de laatste boot vol vluchtelingen van Oostende naar Dover. Zij zag bij de overtocht, die voor het meisje van elf een avontuur was, een school dolfijnen voorbijdansen. Ze noteerde zeventig jaar later: "Je sais que notre destruction de la nature justifie celle de l'homme. Je le sais maintenant: à cette époque, l'apparition merveilleuse était une épiphanie sans ombre." Haar vader gaf haar tijdens de oorlog *Au-dessus de la mêlée* van Romain Rolland te lezen: een zeldzaam en dapper pacifistisch pleidooi in een verdwaasde tijd. Het boek zou haar voor altijd bepalen. Eind 1939 vluchtte ze voor de volgende Wereldoorlog naar de Verenigde Staten. Marguerite Yourcenar stierf op 17 december 1987 in een ziekenhuis in Bar Harbor, Maine.

Een Oostenrijkse kunstschilder van het 169^e Beierse infanterieregiment bracht het tot korporaal en overleefde de oorlog in een Duits lazaret, waar de wapenstilstand hem vol onbegrip en frustratie achterliet. Zou in bierkelders rancunes verzamelen die leidden tot een tweede wereldbrand. Sleurde een natie mee in zijn eigen val. Stierf door zelfmoord in een Berlijnse bunker in 1945.

De laatste Belgische veteraan van de Eerste Wereldoorlog stierf in 2004 in de Amerikaanse staat Michigan. De West-Vlaming **Cyriel Barbary** was 105 jaar oud. Hij maakte als achttienjarige deel uit van het tweede Linieregiment en was tussen mei 1918 en januari 1919 onder de wapens. Hij vocht dus nog zes maanden mee in de oorlog. Hij woonde sinds 1923 in de Verenigde Staten en stierf thuis aan een beroerte.

Pierre Picault werd in 1899 geboren in een dorp aan de Loire. Hij werd opgeroepen op 15 april 1918 en geplaatst in het 83e artillerie regiment waar hij opdrachten deed achter de frontlinie. Hij stierf op 20 november 2008. Officieel wordt hij niet erkend door de Franse regering als de laatste Franse veteraan, omdat hij niet langer dan drie maanden had gevochten. De eer van een staatsbegrafenis ging naar Lazare Ponticelli die acht maanden eerder overleed, en die aan het Italiaanse front vocht.

De echt laatste oorlogsveteraan was een Brit, **Claude Choules**. Hij werd in 1901 geboren in het Engelse Worcestershire. In 1916 ging hij bij de Britse marine. In 1926 emigreerde hij naar Australië, en ging daar ook bij de marine. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vocht hij opnieuw mee in deze krijgsmacht. Choules weigerde de uitnodiging om de herdenking in 2009 bij te wonen omdat hij tegen de verheerlijking van oorlog was. Hij stierf in Perth, Australië op 5 mei 2011.